

De Utrechtse School

Inleiding

De praktijk van de strafrechtspleging is vaak een goede afspiegeling van het niveau van de rechtsstaat. Hoe wordt gedacht over rechtsbescherming bij rechtshandhaving? Hoe wordt de burger beschermd tegen de staat en tegen populisme? Worden straffen, waaronder lijfstraffen en doodstraf, in het openbaar ten uitvoer gebracht? Oog om oog, tand om tand?

Humaan straffen of harde repressie toepassen? Hoe een evenwicht te bereiken tussen recht doen aan het slachtoffer en het kanaliseren van de behoefte aan vergelding? Vragen waarop de Utrechtse School een antwoord heeft proberen te geven. Willem Bekkers ging op zoek naar de ontstaansgeschiedenis van de Utrechtse School.

“Als we als een van de kernfuncties van het strafrecht nog steeds het kanaliseren van de behoefte aan vergelding zien op een manier waarbij rechtsbescherming van alle betrokkenen en evenredigheid tussen daad en straf vooropstaan.....”[1]

Inleiding

Met schuld en onschuld, met straffen en het geven of krijgen van een herkansing heeft ieder mens, jurist en niet-jurist, bijna dagelijks te maken. Dat geldt gelukkig niet voor criminaliteit, althans criminaliteit waarbij wij zelf of een van onze naasten dader of slachtoffer zijn. Maar ook wanneer we niet zelf of een van onze naasten daarbij direct betrokken zijn, kan criminaliteit ons allemaal beroeren. Bijvoorbeeld bij ernstige gewelds- of levensdelicten. Eerder zal in dat geval in de samenleving worden gedacht aan vergelding dan aan humaan straffen. Juist dan is het kanaliseren van de behoefte aan vergelding noodzakelijk. Of dat kanaliseren zal lukken hangt in belangrijke mate af van het optreden van de aanklager, de advocaat en de rechter en niet te vergeten van de vraag of de uitvoerende macht, eenvoudig gezegd “de politiek”, zich afzijdig houdt zolang de zaak onder de rechter is. In de rechtsstaat is het immers de rechter die de evenredigheid tussen daad en straf moet vaststellen en niemand anders. Zo

hebben we dat democratisch afgesproken met elkaar in onze rechtsstaat.

Vergelding

Over vergelding en humaan straffen is door de eeuwen heen verschillend gedacht. Wie - in kringen van juristen - het heeft over humaan strafrecht komt al gauw uit bij "de Utrechtse School". Deze school ontstond kort na de Tweede Wereldoorlog op initiatief van de Utrechtse hoogleraar Pompe.

Hoe een samenleving omgaat met een gepleegd misdrijf en de vergelding, met schuld en boete, met de misdadiger en het slachtoffer, zegt iets over de samenleving zelf en de conditie en de vitaliteit van de rechtsstaat. Wie staat centraal in het strafproces? De verdachte of het slachtoffer? Of de verdachte én het slachtoffer?

Na twee, betrekkelijk kort op elkaar volgende wereldoorlogen met al hun verschrikkingen en een financiële crisis met grote armoede en wanhoop ontstond wereldwijd, maar vooral in Europa, een sterke behoefte aan het creëren van een hoopvolle toekomst door nationale en internationale samenwerking en van een humane samenleving met gepaste zorg van de staat voor degenen die deze zorg nodig hadden.

De Utrechtse School, die heeft bestaan van 1947 tot 1963, past goed in dit beeld. Zowel aan de werken van Pompe als aan het ontstaan van de talloze mensenrechtenverdragen kort na de Tweede Wereldoorlog ligt ten grondslag de centrale gedachte: respect voor de menselijke waardigheid.

Nederland heeft door de eeuwen heen een strafrechtelijk verleden dat er niet om liegt. **[2]** Vaak was het strafproces een schijnvertoning en leverde het alleen maar verliezers op. De straffen waren wreed, met name de schavotstraffen. **[3]**

Ik geef een voorbeeld. Toen Willem van Oranje op 10 juli 1584 overleed was hij 51. Zijn zoon en opvolger prins Maurits was toen 16. De landsadvocaat Johan van Oldenbarnevelt (die was getrouwd met Maria van Utrecht) was toen 37. Het generatieverschil en de diverse talenten van de heren waren de basis voor een vruchtbare samenwerking. De een was stadhouder en legeraanvoerder. De ander was landsadvocaat en politiek leider. Na verloop van tijd raakte hun onderlinge verstandhouding verstoord. Maurits was inmiddels 52 en wilde laten zien dat hij de baas was. Een klassiek thema: de leerling en de zoon aan de ene kant en de leermeester en de vader aan de andere kant, komen tegenover elkaar te staan.

Er kwam een schijnproces. Johan van Oldenbarnevelt eindigde in 1619 op het schavot, waar hij in het openbaar werd onthoofd. De tegenstanders van Van

Oldenbarnevelt waren verbaasd - en waarschijnlijk ook teleurgesteld, zo wordt hier en daar wel gesuggereerd - dat hij of zijn familie geen gratie had gevraagd om de executie te voorkomen.

De periode daarna tot zijn dood in 1625 was voor de prins en voor de Nederlanden weinig florissant. Iedereen bleek uiteindelijk te hebben verloren.

In die tijd moest ook de raadspensionaris van Utrecht, Gilles van Leedenberch, die woonde aan de Drift 17, het ontgelden. Hij had partij gekozen voor Van Oldenbarnevelt. Daarom liep het ook voor hem slecht af. Op beschuldiging van hoogverraad werd hij gearresteerd. In 1618 pleegde hij in de gevangenis zelfmoord. Later werd hij postuum alsnog ter dood veroordeeld. De kist met zijn gebalsemd lichaam werd vervolgens drie weken aan een galg opgehangen.**[4]** Het tentoonstellen van geëxecuteerden was in die tijd overigens gebruikelijk. Pas na 1795 mochten in Nederland de lijken na de executie niet meer worden tentoongesteld.

Een van de wreedste executies was de radbraak. Nadat de veroordeelde op een kruis was vastgebonden sloeg de beul met een voorhamer alle ledematen kapot, een voor een van buiten naar binnen en van onder naar boven. De beul werd per slag betaald.

Daarna werd in Utrecht het dode lichaam nog enige tijd op een rad tentoongesteld en afgevoerd naar de Engelenburgh, gelegen tussen de Jutfaseweg en de Julianaweg. De radbraak is in Utrecht voor het laatst voltrokken op zaterdag 3 mei 1794 en wel voor het stadhuis.**[5]** De belangstelling voor die terechtstelling van zowel Utrechters als het volk van buiten de stad was groot. Het doodvonnis was eerder op dezelfde dag uitgesproken.

De veroordeelde, Christiaan Rombach, had op 8 april 1794 in een pand aan de Breedstraat met een scheermes de hals van het slachtoffer doorgesneden. Binnen een maand waren politieonderzoek, proces en executie achter de rug. De financiële en maatschappelijke gevolgen voor zijn echtgenote en zijn kinderen waren rampzalig. Rombach was ook veroordeeld om de justitiële kosten te betalen. Deze waren aanzienlijk. Daarbij kwam dat de weduwe en de kinderen van de moordenaar waren gestigmatiseerd. De weduwe Rombach gebruikte daarom in het vervolg haar meisjesnaam Klijn. Ook de kinderen namen de naam van hun moeder aan. Maar daarmee bleken de problemen niet opgelost. Vooroordelen bleven bestaan. Een veroordeelde en zijn familie vonden in het algemeen een harde samenleving tegenover zich.

Schavotstraffen, met uitzondering van de doodstraf, werden in Nederland afgeschaft in 1854. De doodstraf, met uitzondering van delicten in oorlogstijd,

werd in 1870 afgeschaft. In 1983 is in de Grondwet vastgelegd dat Nederland geen doodstraf kent, derhalve ook niet voor delicten in een oorlog gepleegd.

Humanisering

Het heeft dus lang geduurd voordat de Nederlandse samenleving rijp was voor humanisering van het strafrecht en uiteindelijk de Utrechtse School. Degenen die zich hardop afvroegen of het straffen in het openbaar wel zin had als afschrikwekkend voorbeeld, dan wel of het ging om volksvermaak, waren lang in de minderheid. Zij trokken zich het lot van delinquenten en hun familie aan. Tot die minderheid behoorde de familie Röell aan de Nieuwegracht, die de weduwe Rombach en haar kinderen verder hielp. Ook de Fundatie van Renswoude en advocaat Evert van de Poll, die we later nog tegen zullen komen, boden de helpende hand.

Al in de zestiende eeuw had - als een soort voorloper van de Utrechtse School - Dirck Volckertszoon Coornhert (1522-1590) zich sterk gemaakt voor een behoorlijke behandeling van delinquenten.**[6]** Coornhert had in 1567 aan den lijve ondervonden wat het was om in eenzaamheid gevangen te zitten. Alva had hem opgesloten in de Gevangenpoort te Den Haag. Hendrik Laurens Spiegel (1549-1612) werkte later de ideeën van Coornhert uit. Hij zag in de delinquent vooral de mens die zich van zijn eigen waarde bewust moest blijven. Hij pleitte voor het binnenskamers uitspreken van strafvonnissen opdat de delinquent zoveel mogelijk de schande van de straf kon worden bespaard. Hij vond ook dat gevangenen gedurende hun detentie een vak moesten leren en de kans moesten krijgen om bijvoorbeeld aan sport te doen.**[7]**

Penitentiare Inrichting
Wolvenplein Paardenveld in
1663 Executie Gillis van
Leedenberch Filmposter
“Het vonnis”

Multidisciplinaire samenwerking

Aan de humanisering van het strafrecht hebben zeker ook niet-juristen bijgedragen. De Utrechtse School is mede ontstaan door het besef van juristen dat de strafrechtspleging meer is dan een proces van juridisering. De jurist Pompe en zijn medewerkers zochten al vroeg samenwerking met andere disciplines. Met name met medici en gedragswetenschappers.

Enkele Utrechters hebben tweehonderd jaar na de terechtstelling van Rombach onderzoek gedaan naar de persoon en de persoonlijke omstandigheden van hun naamgenoot, het delict en de executie. Dat deden zij samen met zenuwarts en psychoanalyticus J.H. Scheffer, die was verbonden aan het Pieter Baancentrum in Utrecht. Hun conclusie is dat de veroordeelde waarschijnlijk verminderd toerekeningsvatbaar is geweest en dat zijn proces in deze tijd heel anders zou zijn verlopen.

Ook forensisch psychiater Antoine de Kom ging terug in de geschiedenis.**[8]** Hij is jarenlang verbonden geweest aan het Pieter Baancentrum waar hij delinquenten in spraakmakende zaken heeft geobserveerd. De Kom maakt duidelijk hoe een psychiater de verdachte beschrijft en tot een diagnose komt. Hij probeert ook de motieven van de verdachte bloot te leggen. Dat doet hij aan de hand van een aantal historische figuren, onder wie De Sade, Bin Laden, Hamlet, Eichmann en Romeinse keizers. Interessanter dan het misdrijf is het begrijpen van de dader, stelt De Kom. Antoine de Kom schrijft dat het kwaad een opeenhoping van verwerpelijke, schadelijke keuzes is. Dat is ook het geval als die keuzes een goed doel dienen.

Volgens Ernst Hirsch Ballin komen we, meekijkend met de scherpe blik van deze psychiater, “adembenemend dicht bij de afgronden van het menselijk bestaan”. Scheffer en De Kom geven een interessant beeld van de verworvenheden van de humanisering van het strafrecht sinds de veroordeling van Rombach en al die anderen.

Die humanisering heeft Pompe met name na de Tweede Wereldoorlog krachtadig op de kaart gezet. Hij zag in dat een deugdelijke strafrechtspraktijk alleen mogelijk was wanneer juristen verwante disciplines toelaten. Dat was

volgens Pompe nodig in dat ingewikkelde proces van het kanaliseren van de behoefte van vergelding, het zoeken naar rechtsbescherming van alle betrokkenen en evenredigheid tussen daad en straf vooropstaan. Het kenmerk van de wetenschapsbeoefening van Pompe en de Utrechtse School is de strafrechtbeoefening in forensisch psychiatrische, criminologische, penologische en sociologische context. Zoals gezegd, Pompe zocht bewust naar samenwerking met andere disciplines, bijvoorbeeld met gedragsdeskundigen. Willem Pompe en zijn collega's richtten zich vooral op het verbeteren van de praktijk van de strafrechtspleging. Dit hield meer in dan professionele voorlichting aan de rechter. Ook vond men belangrijk om suggesties te geven voor het verbeteren van de omstandigheden in de gevangenis, het mogelijk maken van de terugkeer in de samenleving en het reclasseren van de delinquent.

Kanaliseren behoefte aan vergelding

Hoe staat het met het gedachtegoed van de Utrechtse School in de tegenwoordige tijd?

Wordt nog steeds maatschappelijk breed aanvaard dat een van de kernfuncties van het strafrecht is het kanaliseren van de behoefte aan vergelding op een manier waarbij rechtsbescherming van alle betrokkenen en evenredigheid tussen daad en straf vooropstaan? Evenredigheid tussen daad en straf? Uit opiniepeilingen blijkt dat meer dan 40% van de Nederlandse bevolking voor herinvoering van de doodstraf is. **[9]**

Behoeft aan vergelding? Voor maatschappelijk draagvlak bij het kanaliseren van de behoefte aan vergelding is kennis belangrijk. Kennis van de feiten, van de persoon en achtergrond van de verdachte en van alle omstandigheden van het geval. "Slecht onderwijs, serviele journalistiek, frauderende wetenschap, en middelmatige cultuur zijn daarom zo kwalijk, omdat zij het emancipatieproces van de burgers ondermijnen, hun verbeeldingskracht en verlangen doven en daarmee het project van de rechtsstaat verzwakken. Slecht opgeleide en verkeerd of niet geïnformeerde burgers kan men immers van alles wijsmaken", aldus Dorien Pessers. **[10]**

Ook in dit opzicht ligt er met name voor juristen een taak. Voorlichting en kennis kunnen de behoefte aan vergelding kanaliseren of in elk geval veroordelen slechten. Een aardig voorbeeld is de in 2013 uitgebrachte film "Het vonnis" van de Vlaamse regisseur Jan Verheyen.

Daarnaast doet zich de vraag voor in hoeverre een actieve rol van het slachtoffer of de nabestaanden in het strafproces kan bijdragen aan het vergroten van het

draagvlak van de rechtspraak. Het strafproces is in Nederland -ondanks de Utrechtse School- lang het domein geweest van bijna uitsluitend de verdachte en juristen: de rechter, de officier van justitie en de advocaat. Het slachtoffer en zijn of haar familie waren betrekkelijk onzichtbaar in het proces. Sinds enige tijd hebben het slachtoffer en de nabestaanden een recht om te spreken op de zitting in bepaalde strafzaken.

De regering werkt aan uitbreiding van het spreekrecht. Daarbij is gedacht aan de invoering van een tweefasenproces. "Hiermee zou zowel recht kunnen worden gedaan aan de positie van de verdachte, die voorafgaand aan de vaststelling van schuld voor onschuldig moet worden gehouden, als aan de positie van het slachtoffer dat nu maar beperkt spreekrecht heeft in een fase waarin schuld nog niets is vastgesteld. Met name bij de laatste wringt er iets. Voor de rechter is het lastig om onpartijdigheid te combineren met empathie voor het slachtoffer en een verdachte heeft het recht om te zwijgen of te ontkennen, wat voor het slachtoffer soms moeilijk te verteren is. Een tweefasenproces zou de verdachte meer ruimte bieden spijt te betonen tegenover het slachtoffer en mee te werken aan het herstel of genoegdoening."**[11]**

Over de voor- en nadelen van een tweefasenproces heeft het WODC een rapport uitgebracht. Daaruit blijkt dat aan een dergelijk proces nogal wat nadelen zijn verbonden voor alle betrokkenen. Daarom is het WODC gekomen met een alternatief, namelijk dat er naast het spreekrecht een adviesrecht zou kunnen worden gegeven aan het slachtoffer om zich uit te laten over de schuld en de straf.

Taru Spronken vindt dat uitsluitend aan de rechter het recht moet worden gelaten om te bepalen welke straf passend is voor de dader. Vooral moet niet de indruk worden gewekt dat het slachtoffer daarover iets wezenlijks te zeggen heeft en het moet worden voorkomen dat, zoals zij dat uitdrukt, het slachtoffer wordt gemangeld in het strafproces. Dit laatste kan zich voordoen als de verdediging de gelegenheid krijgt om het slachtoffer kritisch te ondervragen. Over de positie van het slachtoffer en de nabestaanden in het strafproces lijkt het laatste woord nog niet gesproken.

Ook wordt weer gesproken over het verbeteren van het draagvlak van het rechterlijk oordeel door het inschakelen van “leken”.**[12]**

Enige jaren geleden heeft de minister van justitie aan professor De Roos gevraagd om advies uit te brengen en is er een opinieonderzoek gedaan.**[13]** Nederland kent in tegenstelling tot de meeste Europese landen geen lekenparticipatie in de strafrechtspraak. De samenleving die kritisch en heterogeen is geworden, vraagt meer dan in het verleden aan juristen om uitleg te geven en om verantwoording af te leggen. Zeker bij

een geweldsdelict is het commentaar op het rechterlijk oordeel vanuit de samenleving soms scherp.

Vergelding mag volgens Pompe geen lege formule zijn.**[14]** Als de dader van het misdrijf niet de gelegenheid krijgt om het door de samenleving in hem verloren vertrouwen terug te verdienen is vergelding een lege formule. Ook de samenleving heeft belang bij resocialisatie van de veroordeelde.

Uit het onderzoek van Theo de Roos blijkt dat Nederlanders wensen dat de rechtspraak beter kan worden begrepen zodat zij zich meer betrokken kunnen voelen. Maar de meerderheid heeft niet de behoefte om zelf te participeren. Onderzoek heeft aangetoond dat in het buitenland lekenparticipatie bij de rechtspraak de betrokkenheid van de burger bevordert. Dat moet ons te denken geven. Met name de juristen in Nederland, meer speciaal de togaberoepers, zullen bij gebrek aan juryrechtspraak op een andere wijze moeten bevorderen dat de burger zich meer betrokken voelt bij de strafrechtspleging.

Advocaten kunnen aan het proces van het kanaliseren van de behoefte aan vergelding een zinvolle bijdrage leveren. Wie herinnert zich niet de verbaasde reactie van Twan Huys toen Jan Vlug, de advocaat van de moordenaar van Marianne Vaatstra, “open kaart” speelde, hetgeen in de gegeven omstandigheden in het belang van zijn client was, zo legde hij uit.**[15]**

In de eveneens beladen zaak van Robert M. lieten de advocaten Wim Anker en Tjalling van der Goot “NCRV Document” toe. Daarvoor hebben zij de nodige waardering gekregen. “De documentaire schetst een goed beeld van de professionaliteit waarmee het duo doodsb bedreigingen opving”, schreef Willem Pekelder in Trouw. Maar hij stelt in zijn stuk ook enkele kritische vragen: “Iedereen is tegen Anker, zou het werkelijk?”

Wat was er in dit geval inhoudelijk tegen spreekrecht van ouders van

minderjarige kinderen? Hoe kan een advocaat vrijspraak bepleiten bij een bekende verdachte als het openbaar ministerie een vormfout heeft gemaakt? “Hoe rechtvaardig is zo’n pleidooi”, vroeg als vox populi Matthijs van Nieuwkerk zich af en met hem Willem Pekelder. Ze kregen geen bevredigend antwoord, vonden zij. De advocatuur heeft dus nog wel wat meer uit te leggen en kan dat ook. Hetzelfde geldt voor de andere togaberoepers. Ik wijs nog maar eens op de film ‘Het Vonnis’ en de indrukwekkende toelichtingen van de drie betrokken togaberoepers: de aanklager, de advocaat van het slachtoffer en de advocaat van de verdachte. Daardoor geeft de film ook goede voorlichting over de rechtsstatelijke belangen die er spelen.

Geen rechtshandhaving zonder rechtsbescherming.

Noten:

[1] T. Spronken, Het slachtoffer als mede-eiser?, *NJB*, p. 2587, jaargang 88.

[2] In de Middeleeuwen betrof het strafrecht, inclusief rituelen rond de strafvoltrekking of het verloop van het proces, niet alleen mensen maar ook dieren. Er waren dierenprocessen en terechtstellingen van dieren, zie Dr. M. de Jong in *U Blad* 13 mei 1991.

[3] [A. van Hulzen, Schavotstraffen tot in de negentiende eeuw in *Recht te Utrecht*, p. 93 e.v., *De Tijdstroom* 1994](#); zie ook *Nederland in twaalf moorden* van J. Blokker, J. Blokker jr. en B. Blokker. De moorden die worden beschreven waren volgens de auteurs in de meeste gevallen het gevolg van onverdraagzaamheid, hysterie of vreemdelingenhaat.

[4] W.H. Gispén, *Utrechtswaterdicht*, Pharos 2013.

[5] [G.A. Rombach, F.J.C. Rombach en J.H. Scheffer, Utrechts laatste radbraak in *Recht te Utrecht*, p. 39 e.v., *De Tijdstroom* 1994](#).

[6] Naar hem is vernoemd de destijds vermaarde en invloedrijke Coornhert Liga, een vereniging voor strafrechthervorming, die in 1971 is opgericht, maar die sinds 1999 niet meer actief is.

[7] [A. van Hulzen, Schavotstraffen tot in de negentiende eeuw, in *Recht te Utrecht \(De Tijdstroom 1994\)* .p.119 en 120](#).

[8] A. de Kom, *Het misdadige brein, over het kwaad in onszelf*, Querido 2012.

[9] Trouw, 5 april 2008.

[10] D. Pessers, “*De Rechtsstaat voor beginners*”, p. 46-47, Uitgeverij Balans 2011.

[11] T. Spronken in *NJB*, p. 587.

[12] A. Smolders, De burger als mederechter, Democratisering van de

rechtspraak. *De Groene Amsterdammer* 8 mei 2014.

[13] Th.A. de Roos: *“Is de invoering van lekenrechtspraak in de Nederlandse strafrechtpleging gewenst?”* 17 november 2007.

[14] C. Kelk, *Rechtsgeleerd Utrecht*, p. 210.

[15] Zie ook J. Vlug, in *Trouw*, *Levenslessen: als ik hem straf had kunnen besparen had ik dat gedaan*, p. 17 e.v.

Wandeling

Na deze inleiding is het misschien goed om de buitenlucht op te zoeken. Ik stel voor dat we beginnen in het hart van Utrecht, feitelijk ook het hart van Nederland: het Domplein. Misschien klinkt dit te pathetisch voor u, in elk geval voor Utrechters. Zij zijn nuchter. Smartlappen over de stad zijn op één hand te tellen en dichters schrijven eerder zelfkwellend dan euforisch over Utrecht.

Meer dan tweeduizend jaar geschiedenis vinden we hier op het Domplein (1). In de prehistorie was er een kleine nederzetting. Later brachten de Romeinen met hun castellum op deze plaats in het begin van onze jaartelling beschaving en niet te vergeten wat voorafging aan hetgeen later het Romeins Recht zou worden. Het Romeins Recht is nog steeds een belangrijke basis van het Nederlands Recht. Ook is hier het Academiegebouw, het centrum van de Universiteit Utrecht die in 1636 werd opgericht en waar in de afgelopen eeuwen ook zoveel rechtsgeleerden zijn afgestudeerd. (De universiteit kan zich qua leeftijd in elk geval meten met Harvard University, die in hetzelfde jaar werd opgericht.) Zie verder het hoofdstuk van Corjo Jansen.

Dan gaan we via het Pieterskerkhof naar het Janskerkhof. Deze hof toont veel

sporen van de geschiedenis van juridisch Utrecht. Deze plaats was tot de zestiende eeuw een ommuurde immuniteit van het kapittel van St. Jan de Doper. De bouw van de eerste kapittelkerk begon in 1040. In de immuniteit waren de kanunniken de baas en immuun voor strafrechtelijke vervolging. Het Janskerkhof wordt tegenwoordig opgesplitst in twee delen door de busbaan. Vast aan de kerk gebouwd bij de ingang links is het gebouw van de oude Hoofdwacht met de gevelsteen uit 1660 (*concordia res parvae crescunt*). Van hieruit werkten destijds de schutterijen en andere veiligheidsdiensten in verband met handhaving van de openbare orde.

Tegenover de ingang van de Hoofdwacht en de ingang van de Janskerk staat het beeld van Anne Frank die in maart 1945 is omgekomen in Bergen-Belsen. Zij werd vijftien jaar. Het beeld is gemaakt door de Utrechtse beeldhouwer Pieter d'Hont (1917 - 1997) en in 1959 door de Utrechtse jeugd aangeboden aan de stad.

De gebouwen Janskerkhof 13 en 13 a (2) waren vroeger woonhuizen van de kanunniken van het kapittel van St. Jan. In de tweede helft van de vorige eeuw was hier het kantongerecht gevestigd en hield het Hof van Discipline van de Nederlandse Orde van Advocaten hier zijn zittingen. Het Hof is een onafhankelijk college en de hoogste tuchtrechter van de Nederlandse advocatuur. Het tuchtrecht is geen strafrecht maar biedt de mogelijkheid om met name degenen die een vertrouwensberoep uitoefenen, zoals advocaten, een maatregel op te leggen wanneer de betrokkene heeft gehandeld in strijd met het vertrouwen in de advocatuur. Velen zullen het gebouw echter vooral kennen van de behandeling van bijvoorbeeld verkeersdelicten die daar jarenlang door de kantonrechter hebben plaatsgevonden. Interessant is de vraag wanneer een wetsovertreding in aanmerking komt om al dan niet strafrechtelijk te worden afgewikkeld. Kan volstaan worden met uitsluitend een financiële afhandeling van de zaak of valt strafrechtelijke afdoening te prevaleren en waarom? In het algemeen past de overheid een terughoudend beleid bij het kiezen voor een strafrechtelijke afdoening, teneinde onnodig criminaliseren te voorkomen.

Het atelier van edelsmid Brom van het Kantharos-proces²² met gevelsteen was op Drift 15 gevestigd. Volgens menigeen hebben de Utrechtse kunstkeners zich destijds bijzonder kwalijk gedragen tegenover de onkundige eigenaar van de drinkbeker. Bedrog, dwaling, oplichting?

Het Pompe Instituut vindt u op Boothstraat 6.23(3) Het hoofdgebouw van de Rechtenfaculteit met "De Gouden Poort" staat op Janskerkhof 3. (4) Het gebouw waar tot in het begin van deze eeuw het Molengraaff Instituut was gevestigd vindt u op Nobelstraat 2. (5) Het huis van Gilles van Leedenberch is op Drift 7.24 (6)

Van het Janskerkhof gaan we via de Drift naar de Plompetorengracht. In deze buurt waren vroeger veel advocatenkantoren gevestigd. Bijvoorbeeld de kantoren van Nauta, Pit, Vuystingh, Graevesteyn van Heijst, Paling en Boenders. Tot ver na de Tweede Wereldoorlog deed iedere advocaat in Nederland strafzaken, of had deze tenminste ooit gedaan. Nagenoeg alle advocaten in Nederland deden tot ver in de vorige eeuw strafzaken. Tegenwoordig hebben veruit de meeste advocaten en hun kantoren geen enkele binding meer met het strafrecht. Van de ongeveer 17.000 advocaten in Nederland is een betrekkelijk klein aantal gespecialiseerd in het strafrecht.

Hoewel de bestraffing van misdrijven in het algemeen al lang geen volksvermaak meer is zoals hiervoor beschreven, blijkt de publieke belangstelling voor de strafrechtspleging groter te zijn dan voor de meeste zaken in de civiele rechtspleging. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de strafrechtadvocaten in hoge mate het imago van de Nederlandse advocatuur bepalen.

Vervolgens komen we op het Wolvenplein (7) waar nu het Huis van Bewaring is gevestigd, maar waar vroeger de eerste vestiging was van het Criminologisch Instituut, later genoemd het Pompe Instituut. In 1938 is nog overwogen om hier de rechtbank te vestigen. De oorlog gooide echter roet in het eten. Het bleef nog lang tobben met de huisvesting van de Utrechtse rechtbank, totdat eindelijk in 2000 het (gedeeltelijk) nieuwe pand aan de Catharijnesingel/Vrouwe Justitiaplein kon worden betrokken. Het Huis van Bewaring zal binnen afzienbare tijd worden gesloten. De toekomstige bestemming van "het Wolvenplein" was bij het verschijnen van deze bundel nog niet bekend.

Vandaar gaan we naar de Breedstraat. (8) Daar staan 11 rijksmonumenten, waaronder 'Het huis met het ijzeren hek', dat nog heeft gediend als rechtbank. Het was destijds binnen de singels vrijwel het enige huis met zo'n hek. (Waarschijnlijk) op nr. 23 kwam Rombach tot zijn fatale daad.

Via de Predikherenstraat komen we op het Vredenburg. (9) Daar vonden destijds

de meeste executies plaats. Een poging om deze te verplaatsen naar het plein aan de Hamburgerstraat 28 stuitte op verzet van de buurt en de vele kasteleins die hun omzet in gevaar zagen komen. Via de Zakkendragersteeg, de Neude en de Schoutenstraat komen we op de Ganzenmarkt en bij de achterkant van het Stadhuis (10). Het zicht op de Domtoren is hier prachtig. Voor het stadhuis vond in 1794 de executie plaats van Christiaan Rombach. Die plaats was nogal bijzonder voor een executie en werd gekozen in verband met de ernst van het misdrijf. In een nis aan de voorgevel van het stadhuis keek het Justitiabeeld van Jacob Cressant, dat daar stond sinds 1730, zonder blinddoek toe. Via de Vismarkt, de Lichte Gaard en de Donkere Gaard en de Oudegracht komen we in de Hamburgerstaat.

Hamburgerstraat 28 (11) heeft in duizenden dagvaardingen gestaan.²⁶ Als je destijds in Utrecht sprak over de Hamburgerstraat wist iedereen wat je bedoelde. Hetzelfde geldt bijvoorbeeld zonder nadere aanduiding nog steeds voor het Paardenveld, waar het hoofdbureau van politie is, en het Wolvenplein. Op Hamburgerstraat 28 is geprocedeerd en gedemonstreerd. Er is recht gesproken vanaf de Middeleeuwen tot het jaar 2000. De oudste delen van het gebouw zijn van de elfde eeuw. Opmerkelijke processen zijn er gevoerd, waaronder grote strafzaken. Het hekwerk stelt fasces voor, de bundel roeden met de bijl. Zij werden gedragen door lictoren, dienaren in het Romeinse Rijk die hoge ambtenaren vergezelden. Zo liepen zij in het oude Rome voor de magistraten uit en onderstreepten de macht van de magistraten om te beslissen over leven en dood en de straf waarbij de veroordeelde werd onthoofd met de bijl, nadat hij was gegeseld met de roeden. Het hekwerk is een beschermd monument. Pyke Koch heeft het, zoals elders in deze bundel wordt besproken, vereeuwigd in kunstwerk 'Het Wachten'.

Wie het gebouw via de oude hoofdingang betreedt, komt nu in het Utrechts Archief. De oude functie van het gebouw is nog op enkele plaatsen goed te zien. Zie onder meer de cellen in het souterrain. Het Utrechts Archief is zeker een bezoek waard. Destijds was er in de rechtbank nog geen bewaking. Er waren in elk geval geen detectiepoorten. Geweld kwam in de justitiepaleizen in de vorige eeuw zelden voor. Geweld kon toen meestal nog door ongewapende parketwachten worden voorkomen of in de kiem worden gesmoord.

Anders was dat toen een terrorist van de Rote Armee Faction terecht stond nadat hij de brigadier van de Utrechtse politie Arie Kranenburg in koelen bloede op

klaarlichte dag had doodgeschoten. De verontwaardiging in Nederland was groot en men was beducht voor meer geweld van de RAF. De rechtbank en omgeving waren veranderd in een vesting. Het proces is door verstandig overleg en adequaat optreden van alle betrokkenen zonder incidenten verlopen. Voor dit soort zaken wordt inmiddels de 'bunker' in Amsterdam gebruikt.

Van de Hamburgerstraat gaan we naar de Hofpoort (12) aan de Nieuwegracht tussen de nummers 5 en 11. Jules Stael heeft ooit beschreven hoe hij als lagere schoolleerling vanuit Achter St. Pieter, waar zijn school stond, het voertuig dat in de volksmond toen heette 'de boevenwagen' door het hoeftgetrappel van de paarden aan hoorde komen. Dat voertuig was in die tijd namelijk een paardenkoets met tralies.²⁷ Achter de Hofpoort werden de geboeide gevangenen de rechtbank binnengeleid. Het was, zeker voor lagere-schoolkinderen, destijds een nogal beangstigende vertoning, zo heeft Jules Stael me verteld.

Iets verder achter de Hofpoort is nog een restant te zien van de muur van de Paulusabdij waar later het Provinciale Hof was gevestigd. Op de hoek tegenover het Paushuis (13) op Trans 19-41 staat het neogotische gebouw Sic Semper van architect P.J. Houtzager. Dit was gebouwd voor een sociëteit. In de vorige eeuw werd hier recht gesproken door de Centrale Raad van Beroep, voordat deze verhuisde naar het pand Maliebaan 29-33.

Vandaar gaan we over de Nieuwegracht van het gebouw van de Fundatie van Renswoude (14) naar het Klaaskerkhof waaraan ook het Centraal Museum (15) ligt. Deze humane fundatie zorgde ervoor dat begaafde kinderen van financieel onvermogende ouders konden studeren. Zo kregen ook de twee oudste kinderen Rombach (Klijn) die goed konden leren de mogelijkheid om verder te studeren. Een van hen bracht het tot directeur Openbare Werken van Amsterdam.

Humaan was in de zestiende eeuw ook de advocaat van de Staten van Utrecht Evert van de Poll. Bij testament liet hij op 10 augustus 1602 een deel van zijn vermogen na om een werkhuis in te richten. Een leegstaand klooster bij de Nicolaaskerk (16) werd in 1604 tot werkhuis omgebouwd. Een gevelsteen in de Nicolaasdwaarsstraat draagt geheel in de geest van Coornhert en Spiegel de tekst:

*Mr. Evert van de Pol in syn
leeven advocaet vant tlant
van Utrecht hatende alle*

*leedichheit heeft dit werck
huys doen oprechten voor
den geenen die liever met
arbeyden hare cost winnen
als met ledighe bedelarie
ende dselve tot syne erfghen
name geinstitueert 1602.*

Op het Klaaskerkhof stond in die tijd ook de gevangenis. Oud-president van het Gerechtshof Arnhem E.H. Karsten heeft beschreven wat hij als schooljongen in 1848 zag.²⁸ Zoals we al eerder hebben gezien bij de Hofpoort werden Utrechters al jong geconfronteerd met de strafrechtpraktijk. De stoet met de terecht te stellen veroordeelden trok vanaf het Klaaskerkhof door de Lange Nieuwstraat over het Munsterkerkhof, zoals destijds het Domplein werd genoemd, en het Janskerkhof naar het schavot op het Vredenburg voor de terechtstelling. In rijtuigen reden in de stoet de magistraten mee.

Misschien is de lange wandeling door de Lange Nieuwstraat voor u een goed moment om vast te stellen hoe ver we in Nederland zijn gevorderd met de humanisering van de samenleving in het algemeen en de strafrechtspleging in het bijzonder.

Via de Lange Nieuwstraat keren we terug naar het Domplein. Een mooie afsluiting van de wandeling lijkt me de bezichtiging van de bronzen deuren (17) van de Domkerk die in de negentiger jaren van de vorige eeuw zijn ontworpen door de Utrechtse kunstenaar Theo van de Vathorst. Hij koos een tekst van Matthëus over het laatste oordeel en de werken van barmhartigheid. De tekst staat er in het Engels, Fries, Grieks, Japans, Nederlands, Latijn en Syrisch.

Het Domplein biedt goede mogelijkheden om bij te komen van de wandeling. Mocht u wat willen namijmeren, dan kan ik u Flora's Hof aanbevelen. Er is een ingang naast de Domtoren en er is er een in de Servetstraat. Natuurlijk bieden daartoe ook de nodige rust de Pandhof (17) en de kruisgang van de Domkerk - met het beeld van de schrijvende domkannunnik en de fontein - en niet te vergeten de Domkerk zelf. Mocht u aan iets anders toe zijn dan bieden de vele horecagelegenheden op en in de buurt van het Domplein daarvoor vele mogelijkheden.